

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.3 № 2

2026

BOLALAR SHE'RIYATI ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI NUTQINI O'STIRISH USULLARI

Olimova Nilufar Qosimjon qizi
Farg'ona davlat universiteti, (PhD)
G'aniyeva Xurshida
Farg'ona davlat universiteti, 4-kurs talaba

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda bolalar she'riyatining o'rni va ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida she'riy asarlar yordamida o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish, talaffuz madaniyatini shakllantirish va badiiy tafakkurini kengaytirishning metodik usullari yoritilgan. Maqolada keltirilgan amaliy mashg'ulotlar va jadval ko'rinishidagi tahlillar she'riy matnlar ustida ishlashning samaradorligini isbotlashga xizmat qiladi. Shuningdek, zamonaviy ta'lim jarayonida interfaol usullar orqali she'r o'rgatishning pedagogik natijalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: bolalar she'riyati, nutq o'stirish, boshlang'ich ta'lim, lug'at boyligi, badiiy tasvir vositalari, intonatsiya, talaffuz madaniyati, pedagogik texnologiyalar.

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ РЕЧИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА ОСНОВЕ ДЕТСКОЙ ПОЭЗИИ

Олимова Нилуфар Косимжон кизи
Ферганский государственный университет, PhD
Ганиева Хуршида
Ферганский государственный университет, студентка 4 курса

Аннотация

В данной статье научно анализируется роль и значение детской поэзии в развитии речевых компетенций учащихся начальной школы. Исследование охватывает методические методы расширения словарного запаса учащихся, формирования культуры произношения и развития художественного мышления с помощью поэтических произведений. Представленные в статье практические упражнения и табличный анализ служат доказательством эффективности работы с поэтическими текстами. Также описаны педагогические результаты обучения поэзии интерактивными методами в современном образовательном процессе.

Ключевые слова: детская поэзия, развитие речи, начальное образование, лексика, средства художественного выражения, интонация, культура произношения, педагогические технологии.

METHODS FOR DEVELOPING PRIMARY SCHOOL STUDENTS' SPEECH BASED ON CHILDREN'S POETRY

Olimova Nilufar Qosimjon qizi
Fergana State University, PhD
G'aniyeva Xurshida
Fergana State University, 4th-year Student

Abstract

This article scientifically analyzes the role and importance of children's poetry in the development of speech competencies of primary school students. The research covers methodological methods for increasing students' vocabulary, forming pronunciation culture, and expanding artistic thinking with the help of poetic works. The practical exercises and tabular analyses presented in the article serve to prove the effectiveness of working on poetic texts. The pedagogical results of teaching poetry through interactive methods in the modern educational process are also described.

Keywords: children's poetry, speech development, primary education, vocabulary, means of artistic expression, intonation, pronunciation culture, pedagogical technologies.

Bugungi kunda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning tub mohiyati barkamol avlodni tarbiyalash, ularning intellektual salohiyatini oshirish va muloqot madaniyatini yuksaltirishga qaratilgan. Xususan, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini o'stirish ona tili va o'qish savodxonligi darslarining eng ustuvor vazifalaridan biri sanaladi. Nutq – bu inson tafakkurining ko'zgusi bo'lib, u bolaning ijtimoiy muhitga moslashuvi va bilimlarni o'zlashtirish darajasini belgilab beradi. Bolalar she'riyati o'zining ritmik tuzilishi, ohangdorligi va tasviriy boyligi bilan kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining ruhiyatiga juda yaqin hisoblanadi.

Bolalar she'riyati o'zining ritmik qurilishi, ohangdorligi va obrazlilik bilan kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning nutqiy faoliyatini faollashtirishda beqiyos ahamiyatga ega. She'riy matnlarda so'zlarning ixcham va lo'nda qo'llanilishi, badiiy tasvir vositalarining (o'xshatish, jonlantirish, sifatlash) mo'lligi o'quvchida til birliklariga nisbatan sezgirlikni oshiradi. Ilmiy nuqtayi nazardan qaraganda, she'riyat o'quvchining passiv lug'atidagi so'zlarni aktiv holatga o'tkazishga xizmat qiladi; chunki qofiya va vazn so'zning xotirada uzoq muddat saqlanishini ta'minlaydi. O'qituvchi dars jarayonida she'riyatdan foydalangan holda, bolaning so'z boyligini shunchaki miqdoriy jihatdan emas, balki sifat jihatidan ham boyitadi, ya'ni so'zning ko'chma ma'nolari, sinonimik qatorlari va antonimik qarshilanishlarini o'quvchi ongiga singdiradi. Bu jarayonda, ayniqsa, xalq og'aki ijodi namunalari, tez aytishlar va zamonaviy bolalar shoirlarining asarlari tilning fonetik va leksik qatlamini o'zlashtirishda poydevor vazifasini o'taydi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning nutqini o'stirishda she'riyatning ta'sir kuchi uning emotsionalligi bilan bog'liqdir. Bola she'r yod olayotganda yoki uni ifodali o'qiyotganda, har bir so'zning talaffuziga, urg'usiga va mantiqiy to'xtamlariga (pauzalarga) alohida e'tibor berishga o'rganadi. Bu esa o'z navbatida nutqning artikulyatsion apparatini charxlaydi va duduqlanish yoki harflarni noto'g'ri talaffuz qilish kabi nuqsonlarni bartaraf etishga yordam beradi. Akademik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muntazam ravishda she'riy matnlar ustida ishlaydigan o'quvchilarning bog'lanishli nutqi, nasriy matn bilan cheklangan tengdoshlariga qaraganda 30-40 foizga tezroq rivojlanadi. She'riyatdagi musiqiylik bolaning ichki nutqini ham tartibga soladi, natijada o'quvchi o'z fikrlarini mantiqiy ketma-ketlikda va badiiy bo'yoqdor ifodalash malakasini egallaydi. She'riy matnlar bolaning xotirasini mustahkamlabgina qolmay, balki so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish, gaplarni mantiqiy bog'lash va his-tuyg'ularni ifodali bayon etish ko'nikmalarini shakllantiradi. Ushbu maqola bolalar adabiyoti namunalariidan foydalangan holda o'quvchilar nutqini tizimli rivojlantirishning metodik asoslarini ko'rib chiqishni maqsad qilgan.

Nutq o'stirish metodikasi sohasida K.Qosimova, S.Fuzailov, A.G'ulomov kabi olimlarning tadqiqotlari muhim poydevor hisoblanadi. Bolalar she'riyatining psixolingvistik xususiyatlari esa Q.Yo'ldoshev va S.Matchonovlar tomonidan darsliklar mazmuniga

singdirilgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, she'r – bu shunchaki yod olish obyekti emas, balki tilning estetik vazifasini namoyon etuvchi vositadir. Metodologik jihatdan ushbu tadqiqotda qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatuv va tajriba-sinov usullaridan foydalanildi. O'quvchilarning nutqiy faoliyati she'rni tahlil qilishdan oldingi va keyingi bosqichlarda o'rganildi. Asosiy e'tibor she'riyatdagi metafora, o'xshatish va sifatlashlarning bolaning faol lug'atiga ko'chishi jarayoniga qaratildi. Tadqiqot jarayonida Anvar Obidjon, Quddus Muhammadiy va Po'lat Mo'min kabi shoirlarning asarlari tanlab olinib, ularning nutqiy boyligi tahlil qilindi.

O'tkazilgan tajriba-sinov ishlari shuni ko'rsatdiki, she'r tahlili jarayonida "so'z o'yinlari", "ifodali o'qish musobaqalari" va "she'riy rasm" kabi usullarni qo'llash o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini 40% ga oshiradi. Bolalar she'riyatining vazni va qofiyasi o'quvchida nutqiy ritmni shakllantiradi, bu esa duduqlanish yoki so'zlarni noto'g'ri qo'llash kabi nuqsonlarning oldini oladi. Quyidagi jadvallarda she'riyat asosida nutq o'stirishning samaradorlik ko'rsatkichlari aks ettirilgan.

Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida she'riyat asosida nutq o'stirish bir necha bosqichli metodik jarayonni qamrab oladi. Birinchi navbatda, "ifodali o'qish" metodi orqali o'quvchining diksiyasi va intonatsiyasi ustida ishlanadi. Bunda o'qituvchi she'rdagi har bir bandning mohiyatidan kelib chiqib, ovoz tempini o'zgartirish, hissiy urg'u berish kabi usullarni ko'rsatib berishi lozim. Keyingi bosqichda "she'riy matnni nasriy bayon qilish" metodi qo'llaniladi; bu metod o'quvchidan she'riyatdagi siqiq ma'nolarni kengaytirib, o'z so'zlari bilan bog'lanishli matn yaratishni talab qiladi. Bunday mashqlar o'quvchining mustaqil fikrlash qobiliyatini va sintaktik qurilmalarni to'g'ri shakllantirish mahoratini oshiradi. Shuningdek, "ijodiy davom ettirish" yoki "soxta qofiya" kabi o'yin-metodlar bolaning so'z tanlash va mantiqiy bog'liqlikni topish imkoniyatlarini kengaytirib, nutqiy kreativlikni yuzaga chiqaradi.

Bundan tashqari, zamonaviy metodikada "vizuallashtirish va she'riy tahlil" uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarga ma'lum bir she'r asosida rasm chizdirish yoki berilgan tasvirga mos she'riy misralarni topish topshirig'i berilganda, ularning kognitiv jarayonlari faollashadi. Bu usul bolada vizual obrazni og'zaki nutqqa aylantirish (dekodlash) ko'nikmasini shakllantiradi. Masalan, tabiat tasviri berilgan she'rlarni tahlil qilish jarayonida o'quvchi "zumrad bahor", "kumush qish", "oltin kuz" kabi epitetlarni o'z nutqiga kiritadi. Bu kabi darslar davomida "savol-javob" va "munozara" metodlaridan foydalanish ham o'ta samarali bo'lib, she'rning g'oyaviy mazmuni haqida gapirganda o'quvchi o'z shaxsiy munosabatini bildirishga, baholashga va xulosa chiqarishga o'rganadi. Bu esa nutqning nafaqat tashqi (tovush) tomonini, balki ichki (mazmuniy) tomonini ham rivojlantiradi.

1-jadval: She'riy asarlar tahlilidan so'ng o'quvchilar nutqidagi sifat o'zgarishlari

Ko'rsatkichlar	Tajribadan oldin (%)	Tajribadan keyin (%)	O'sish ko'rsatkichi (%)
Lug'at boyligining boyishi	45%	78%	33%
Ibora va ko'chma ma'noli so'zlarni qo'llash	15%	52%	37%
Nutqning ifodaliligi va ohangdorligi	30%	85%	55%
Mustaqil fikr bayon etish	25%	60%	35%

2-jadval: Nutq o‘stirishda qo‘llaniladigan metodlarning samaradorlik darajasi

Qo‘llanilgan metod nomi	Metodning maqsadi	O‘quvchi qamrovi	Natija
"Jonli satrlar"	Intonatsiya va mimika ustida ishlash	Yuqori	Nutqiy emotsionallik oshadi
"Lug‘at sandig‘i"	Arxaizm va neologizmlarni o‘rganish	O‘rta	So‘z zaxirasi kengayadi
"Shoirlar savol"	Matn mazmunini so‘zlab berish	Yuqori	Bog‘lanishli nutq rivojlanadi

She‘riyat asosida nutq o‘stirishning eng yuqori bosqichi — bu o‘quvchilarning o‘zlarini kichik she‘riy namunalar yaratishga yo‘naltirishdir. "Yosh shoirlar" to‘garagi yoki darslardagi "ijodiy daqiqalar" o‘quvchiga tilning estetik funksiyasini chuqurroq his qilish imkonini beradi. O‘qituvchi o‘quvchilarga ma‘lum bir mavzuda (masalan, "Ona", "Vatan", "Tabiat") tayyor qofiyalar berib, ularni to‘ldirishni yoki ikki qatorli she‘r to‘qishni taklif qilishi mumkin. Bu jarayon o‘quvchidan juda katta lug‘at zaxirasini safarbar qilishni va grammatik qoidalarga rioya etgan holda fikrni ixchamlashtirishni talab etadi. She‘r yozishga urinish orqali bola so‘zning vaznini, bo‘g‘in tuzilishini va urg‘u tizimini amaliy jihatdan o‘rganadi, bu esa uning yozma nutqi savodxonligi va uslubiy rang-barangligi ortishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Akademik nuqtayi nazardan, she‘riyat o‘quvchining "lingvistik kreativligi"ni tarbiyalaydi. Bola she‘r bilan muloqot qilar ekan, unda tilga nisbatan intuitiv sezgirlik (yashirin til qonuniyatlarini his qilish) paydo bo‘ladi. Bu sezgirlik keyinchalik nafaqat adabiyot darslarida, balki kundalik muloqotda ham o‘z fikrini aniq, ta‘sirchan va mantiqli bayon etishda namoyon bo‘ladi. Nutq o‘stirishning ushbu usuli o‘quvchini standart qoliplardan chiqishga, o‘zining individual nutq uslubini yaratishga undaydi. Xulosa qilib aytganda, bolalar she‘riyati shunchaki yod olish obyekti emas, balki boshlang‘ich sinf o‘quvchisining intellektual va nutqiy salohiyatini kompleks rivojlantiruvchi universal pedagogik platformadir. She‘riy matnlar orqali o‘stirilgan nutq o‘zining jozibadorligi, boyligi va mantiqiy mukammalligi bilan o‘quvchining kelajakdagi muvaffaqiyatli ijtimoiy muloqotiga zamin yaratadi.

Boshlang‘ich sinf darsliklaridagi she‘riy namunalar o‘quvchi uchun yangi so‘zlar ombori hisoblanadi. Biroq nutq o‘stirishda shunchaki lug‘at tushuntirish yetarli emas; so‘zni o‘quvchining faol nutqiga olib kirish uchun maxsus metodik tizim talab etiladi. "Kontekstual tahlil" usuli orqali o‘quvchi so‘zning she‘r ichidagi ma‘nosini aniqlaydi, keyin esa o‘sha so‘zni boshqa vaziyatlarda qo‘llashga o‘rgatiladi. Masalan, "Vatan" haqidagi she‘rda uchraydigan "ona yer", "kindik qoni to‘kilgan joy", "muqaddas tuproq" kabi iboralar o‘quvchining sinonimik zaxirasini boyitadi. Bunday mashqlar davomida "Semantik xarita" (Semantic Mapping) metodini qo‘llash juda samarali. Bunda markazga she‘rdagi asosiy tushuncha qo‘yiladi va o‘quvchilar she‘r matni hamda o‘z bilimlari asosida unga bog‘liq sifatlash va fe‘llarni topib yozishadi. Bu usul bolaning assotsiativ fikrlashini va nutqiy mantiqini o‘stiradi.

Yana bir muhim usul — "frazologizmlar va maqollar bilan ishlash". Bolalar shoirlari ko‘pincha o‘z asarlarida xalq maqollari va iboralaridan unumli foydalanishadi. She‘r tarkibidagi ko‘chma ma‘noli birikmalarni topish va ularni sharhlash o‘quvchining nutqini obrazli va shira qilishga xizmat qiladi. Masalan, "ko‘zining qarog‘iday asramoq" yoki "yuragi hayqirmoq" kabi iboralar she‘r kontekstida o‘rgangan bola, o‘zining mustaqil nutqida ham oddiy so‘zlar o‘rniga mana shunday badiiy bo‘yoqdor birliklarni qo‘llay boshlaydi. Bu

jarayonda o'qituvchi o'quvchilarga she'riy misradagi birorta so'zni uning sinonimi bilan almashtirishni va she'ring ohangi hamda ma'nosi qanday o'zgarishini kuzatishni topshirishi mumkin. Bunday "lingvistik eksperimentlar" o'quvchining so'z tanlash mas'uliyatini oshiradi va uslubiy xatolarning oldini oladi.

Bog'lanishli nutqni o'stirish — boshlang'ich ta'limning eng murakkab va ustuvor vazifasidir. She'riyat bu borada "tayyor nutqiy model" vazifasini o'taydi. O'quvchi she'rni tahlil qilar ekan, u tayyor mantiqiy strukturaga tayanadi. "Sokratik suhbat" metodi orqali she'r mazmuni bo'yicha ochiq savollar berish (Masalan: "Shoir nima uchun aynan shu o'xshatishni qo'llagan deb o'ylaysiz?", "Agar siz qahramon o'rnida bo'lsangiz, nima degan bo'lar edingiz?") o'quvchini mulohaza yuritishga va o'z fikrini dalillashga majbur qiladi. Bu esa dialogik nutqni rivojlantiradi. Keyingi bosqichda esa monologik nutqni o'stirish uchun "she'r asosida hikoya tuzish" topshirig'i beriladi. Bunda o'quvchi she'riyatdagi siqiq va ramziy tasvirlarni kengaytirib, voqealar rivojini, qatnashchilarning tashqi ko'rinishi va ichki kechinmalarini tavsiflab beradi.

Zamonaviy darslarda "she'riy performans" (sahnalashtirish) usuli ham nutq o'stirishning qudratli vositasi sanaladi. She'rdagi personajlar nutqini rollarga bo'lib ijro etish jarayonida o'quvchi nutqiy etiket, murojaat shakllari va muloqot madaniyatini amalda o'rganadi. Akademik nuqtayi nazardan, bu usul "kommunikativ vaziyatni modellashtirish" deb ataladi. O'quvchi sahna ko'rinishida ishtirok etar ekan, uning nutqi tabiiy va erkinlashadi, auditoriya oldida gapirish qo'rquvi yo'qoladi. Shuningdek, she'riyat asosida "ijodiy bayon" yozish ham o'quvchining yozma nutqini shakllantirishda muhimdir. Bunda o'quvchi she'r g'oyasidan uzoqlashmagan holda, unga o'zining shaxsiy munosabatini, his-tuyg'ularini va xulosalarini qo'shib yozadi. Bu kabi kompleks yondashuvlar natijasida o'quvchi nafaqat til qoidalarini o'rganadi, balki tilning amaliy imkoniyatlaridan mohirona foydalanish san'atini egallaydi.

Xulosa qilib aytganda, bolalar she'riyati boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini o'stirishda beqiyos manba bo'lib xizmat qiladi. She'riy matnlar ustida ishlash nafaqat til o'rgatishning texnik jihatlarini, balki bolaning estetik didini va dunyoqarashini shakllantirishni ham qamrab oladi. Maqolada keltirilgan tahlillar shuni tasdiqlaydiki, she'ring ohangdoshligi bolalarda fonematik eshitish qobiliyatini rivojlantiradi, bu esa o'z navbatida yozma nutqning ham savodli bo'lishini ta'minlaydi. Pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, darslarda faqatgina darslikdagi matnlar bilan cheklanib qolmay, zamonaviy bolalar shoirlarining ijodidan namunalar keltirish, ularni tahlil qilish va o'quvchilarni kichik she'riy mashqlar yozishga undash nutq o'stirishning eng samarali yo'lidir. Kelajakda ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlarni kengaytirish, xususan, AKT vositalari yordamida audio-she'rlardan foydalanish metodikasini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Zero, nutqi boy, so'z san'atini qadrldaydigan avlodni tarbiyalash ta'lim tizimining pirovard maqsadidir. Shuni ham ta'kidlash joizki, bolalar she'riyati orqali nutq o'stirish jarayoni uzluksiz bo'lishi, maktabdan tashqari mashg'ulotlarda ham davom ettirilishi o'quvchining ijtimoiy muloqotdagi erkinligini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Qosimova K., Matchonov S. – Ona tili o'qitish metodikasi – Toshkent: "Nosir" nashriyoti, 2009, 156-bet.
2. Yo'ldoshev Q. – Yonar so'z – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2006, 84-bet.
3. Obidjon A. – Saylanma – Toshkent: "Sharq" NMAK, 2012, 45-bet.
4. G'ulomov A. – Ona tili o'qitish tamoyillari va metodlari – Toshkent: "O'qituvchi", 1992, 112-bet.
5. Babushkina A.P. – Bolalar adabiyoti tarixi – Toshkent: "O'qituvchi", 2014, 210-bet.